

- 50-х – перша половина 60-х рр. // *Український історичний журнал*. – 1990. – №5.
4. Король В., Плющ М. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток (друга половина 50-х – початок 60-х рр.) // *Історія України. Курс лекцій*. – К., 1992.
 5. Хрущов М. За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу // *Вітчизна*. – 1957. – №10.
 6. Бажан О. Інтелектуальний опір в Україні (кінець 50-х – 80-ті роки) // *Суспільне життя. Сучасність*. – 2006. – №2.
 7. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9-ти т. Т.8: 40-ві – 80-ті роки ХХ ст. – К., 2001.

І.В. Стародубцева

СІЛЬСЬКА МОЛОДЬ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДОНБАСУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасні зміни в українському суспільстві зумовили зростання інтересу до ролі людини в історії. Це підштовхнуло дослідників до переосмислення проблем студентства, селянства, інтелігенції у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Цьому сприяло запровадження у науковий обіг нових джерел і застосування сучасних методологічних підходів.

Крім того, кожен регіон України має неповторний етнічний автопортрет, самобутні культурні, релігійні, освітні і професійні традиції. У Донбасі, який відомий своїми етнокультурними особливостями, своєрідними культурно-освітніми традиціями, проявилася специфічність формування і фахового розподілу інтелігенції через її соціальне походження. Саме сільська молодь Донбасу була активним учасником соціально-економічних, політичних і культурних процесів у державі та стала домінуючою у формуванні інтелігенції регіону. Окрім вище зазначеного необхідно додати: актуальність теми зумовлюється також тим, що вона не знайшла належного висвітлення у наукових працях.

Автор ставить за мету всебічно дослідити сільську молодь Донбасу, як визначальну категорію у процесі формування інтелігенції регіону. При цьому визначені наступні завдання: вивчити освітній рівень сільської молоді, її професійно-навчальну спрямованість, матеріальний стан тощо.

Об'єктом дослідження визначено сільську молодь регіону в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Предметом дослідження обрано регіональну особливість процесу формування інтелігенції з сільської молоді.

Проблема інтелігенції в історико-філософській думці межі ХІХ – ХХ століть розроблялася достатньо активно [1]. Центральною для полеміки була тема соціальної межі інтелігенції. Зокрема, соціолог з пізніх народників Р.І. Іванов-Разумник писав: "Інтелігенція – це антиміщанський, позаверстовий, позакласовий гурт... До групи інтелігенції може належати також недостатньо грамотний селянин ... і ніякий диплом про університетську освіту не дає право людини відносити себе до інтелігенції" [2, 107].

Паралельно почали з'являтися праці, які позначилися інтересом до освіти дітей селян. Так, П.М. Мілюков вважав церкву і школу складовими

освіти селянина і головними чинниками у формуванні інтелігенції регіону [3].

Отже, для дореволюційної літератури характерна наявність значної кількості праць, присвячених дослідженню інтелігенції. Базою для її формування автори вважали молодь столиці і губернських міст. Праць по дослідженню сільської молоді регіону, як джерела поповнення інтелігенції у цей період створено не було.

В СРСР, після довготривалої відмови вивчати історію дореволюційної інтелігенції, перші праці з теми з'явилися наприкінці 50-х років ХХ століття [4]. Але у радянській історіографії розглядався лише склад інтелігенції, який вивчали у професійному, класовому і політичному аспектах [5].

Головними недоліками усіх радянських досліджень дореволюційної інтелігенції були заідеологізоване ставлення до теми і широке застосування поняття "напівінтелігенція" [6]. До неї, завдяки ленінській концепції, науковці відносили вчителів початкових шкіл, техніків, фельдшерів, канцеляристів, церковних причетників, тобто тих, хто не мав вищої освіти і не був матеріально забезпеченим. Але саме вони склали більшість серед усієї інтелігенції дореволюційного Донбасу. Треба зазначити, що з точки зору сучасної методології вживання поняття "напівінтелігенція" не є прийнятним.

Починаючи із 90-х років ХХ століття тема інтелігенції зазнала переосмислення та позбавлення ідеологічних нашарувань [7]. Поодинокі аспекти проблеми знайшли своє висвітлення в сучасній краєзнавчій літературі [8; 9]. Однак комплексно тема формування інтелігенції з сільської молоді регіону ще не є вивченою.

У Донбасі в зазначений період зростала важка промисловість, розширювалася мережа залізниць, ускладнювалася інфраструктура виробництва. Інтелектуальна праця стала одним із головних елементів капіталізму. Ці зміни призвели до збільшення попиту на кадри інтелігенції, яких в краї бракувало.

У середині ХІХ століття гостра нестача фахівців покривалася за рахунок іноземців, осіб, які здобули середню освіту за межами регіону і вищу за кордоном. А це могли собі дозволити лише привілейовані верстви населення.

За умов ліберальних реформ у державі, демократизації суспільства і підвищеного попиту на висококваліфікованих спеціалістів у Донбасі почався новий етап – формування інтелігенції регіону з місцевого населення, 70% якого складало селянство. Процес було пов'язано з розвитком у краї середньої і професійної освіти. Ця система стала головним джерелом відтворення кадрів інтелігенції, її кількісного і якісного зростання.

Середня школа як система почала формуватися у Донбасі з 70-х років ХІХ століття. Перші у регіоні відкриваються "урядові" гімназії. Чоловічі створюються у містах: Старобільську (1871), Маріуполі (1876), Бахмуті (1879). Жіночі постають у Маріуполі (1876), Старобільську і Слов'янську (1883) [11].

З початку ХХ століття у регіоні влаштовують перші приватні заклади. Жіночі гімназії засновують у 1905 році Р.Н. Воскресенська (Луганськ) і В.Є. Остославська (Маріуполь) та реальне училище у

1906 році – В.І. Гіацинтов (Маріуполь) [11, 64]. З 1909 року в краї вже діяли два комерційних училища: у Слов'янську О. Ю. Рудзької і у Юзівці – товариства "Освіта" [12, 182].

На початку 1916 року в Донбасі вже функціонували 35 середніх навчальних закладів. Серед них: 5 чоловічих гімназій і 2 прогімназії, 15 жіночих гімназій і 2 прогімназії, 6 комерційних, 4 реальних і 1 єпархіальне училище [11; 12; 13].

У 1913 році у Старобельську і у 1915 році в Маріуполі запрацювали перші в регіоні вчительські семінарії [11, 121; 14, 131]. Ці заклади не мали прав середніх шкіл, але їхніх випускників за кваліфікацією прирівнювали до таких. До того ж, з 31 серпня 1915 року тим, хто закінчив вищі початкові училища, були надані права випускників прогімназій [14, 170]. Таких закладів у 1916 році у Донбасі існувало 16, з них 10 (63%) знаходилися на селі [11].

Всі ці установи готували вчителів початкових шкіл, "підготовчих" класів і вихователюк гімназій та готували до вступу у вищі школи.

Суто професійну освіту надавали у регіоні Лисичанська штейгерська (1872), Маріупольська жіноча професійна (1908), Луганська торгівельна (1901) і Макіївська школа гірських десятників В.О. Вагнера (1909). Існували ще училища: два духовних православних (у Маріуполі і Бахмуті), Горлівське гірниче С.С. Полякова (1878) та Донецьке технічно-залізничне (1881) [12; 15].

До того ж, у краї працювали технічно-ремісничі заклади. Це ремісничі училища: Новопсковське Олександрівське (1884), Старобільське Д.О. Деменкової (1892), Біловодське приватне (1913) і Бахмутське (1896) [11]. Крім того, діяли Маріупольське механіко-технічне училище з ремісничою школою (1901), Слов'янське технічне гірничозаводське з ремісничою та керамічною школами (1909) та Луганська школа ремісничих учнів (1910) [11].

Особливістю навчання в жіночих гімназіях було одночасне оволодіння загальною і професійною освітою. Більшість сільських дівчат Донбасу окрім обов'язкових сімох класів йшли навчатися до створених при гімназіях додаткових необов'язкових восьмих класів, де вони удосконалювали фах "домашньої вчительки" або "виховательки". Цього права щорічно діставали до 65% випускниць сьомих класів гімназій регіону [16, 177]. Наприклад, у 1916 році два восьмих додаткових педагогічних класи Маріупольської Маріїнської жіночої гімназії закінчила 41 учениця [21, 11]. З них 15 дівчат (36,6%) продовжили навчання у вузах, по одній учениці даних немає і 25 (61%) відразу зайняли вчительські посади. Слід відзначити, що 50% із них були вихідцями з сільських родин. Проте існуюча кількість навчальних закладів Донбасу була недостатньою. Тому на початку ХХ століття з метою залучення до регіону молодих фахівців зі стажем роботи, але без достатньої освіти, створюються вечірні професійні курси. Вони організуються при жіночих гімназіях для підготовки вчительюк початкових шкіл і виховательюк. Зокрема, у 1917 році в містечку Юзівка діяли "приватні курси для дорослих за програмою жіночих гімназій" С.К. Гаргер (1916) і "професійне відділення" Г.М. Шелепіна (1917) [16, 92; 17, 20].

Подібні курси за гірничим фахом функціонували при Лисичанській штейгерській і Макіївській школі гірських десятників В.А. Вагнера [15, 312]. Саме до

курсів йшли вчитися селяни, які у підлітковому віці не мали можливості здобути середню освіту за відсутності необхідних коштів.

57% середніх і 30% професійних закладів Донбасу були приватні та такими, що відкривалися і утримувалися за рахунок товариств. Плата за навчання у них була досить високою. Зокрема, у приватній жіночій гімназії Е.Р. Бражникової (Макіївська волость) у 1913 році в залежності від класу вона становила від 60 до 150, у Горлівському гірничому училищі С.С. Полякова – 150-180 карбованців на рік [15, 311; 18, 114]. У зв'язку з цим молодь з селян в приватних школах складала лише 2%.

В урядових школах Донбасу плата за навчання була найнижчою. Зокрема, у Маріупольській Олександрівській чоловічій гімназії у 1905 році в залежності від класу вона коливалася в межах 40-50, у Маріупольській Маріїнській жіночій гімназії – 37-62 карбованців на рік [19, 13]. У Слов'янському технічному гірничозаводському училищі учні сплачували 40, а у кожній технічній школі лише 20 карбованців на рік [20, 74]. Тому сільська молодь обирала для навчання урядові заклади. Зокрема, у Маріупольській Олександрівській чоловічій гімназії у 1915 році навчалися 651 учень, у Маріупольській Маріїнській жіночій гімназії – 705 [11, 67]. Причому діти з родин селян склали 24% і 33% відповідно [21, 8].

У процесі заохочення кадрів з сільського населення активну участь з 70-х років ХІХ століття узяли на себе земства Донбасу. Спершу вони залучали вже підготовлених спеціалістів, студентів вищих і середніх шкіл, фахівців без практики. Але основним напрямком заохочення фахівців стало надання сільській молоді "стипендій на навчання". Зокрема, Маріупольське повітове земство у 1875 році тільки на підготовку молоді за межами краю за фахом "початковий вчитель" виділило 25 стипендій [10]. З них 80% були надані дітям з селян, половина з яких належали до грецької громади.

Старобільське повітове земство для швидкого залучення селянських дітей до гімназій взагалі позбавляло їх плати за навчання [18, 233]. Щоб сільська молодь Донбасу мала здобути середню і професійну освіту, інтелігенція регіону засновувала допоміжні товариства. Саме їхні члени надавали можливість незаможній, але талановитій молоді з селян здобути освіту. Для цього товариства оплачували повністю або частково навчання та виділяли стипендії для дітей незаможних батьків. За погану поведінку, недбайливість у навчанні і при поліпшенні матеріального становища батьків учнів позбавляли наданих товариствами пільг. Зокрема, у Маріупольській Олександрівській чоловічій гімназії у 1905 році 159 учнів (32,4% від усіх гімназистів) були зовсім або частково позбавлені плати за навчання [19, 13]. При цьому сільські гімназисти склали 50%. У жіночих гімназіях кількість учениць, які були позбавлені платні за навчання, склали 10-15% [23, 12].

Для створення загальної картини навчання сільської молоді регіону треба надати розподіл її у середніх і професійних школах в динаміці, навести дані професійних уподобань, релігійного походження тощо.

При відкритті у Донбасі чоловічих гімназій діти з родин селян склали лише 5 – 7%, у жіночих – до

10%. У 1893 році показник кількості сільської молоді у чоловічих закладах Донбасу складав 11%, у жіночих – 13% [22, 55; 23, 44]. У 1916 році цей показник збільшився до 28% і 37% відповідно [21, 11]. Зріст чисельності гімназистів з родин селян відбувався поступово. Це обумовлювалося збільшенням попиту на освіту селян, покращенням її матеріального становища. Крім того, диплом про середню освіту давав можливість сільській молоді підвищити свій соціальний статус.

Переважає більшість дітей селян обирає навчання у професійних і технічно-ремісничих закладах. Найбільшою популярністю у Донбасі користувалися державні заклади гірничого фаху. Зокрема, у Лисичанській штейгерській школі частка дітей з селян 65-75%, Донецькому технічно-залізничному училищі – 50% [12; 15]. Серед учнів комерційних училищ діти з селян складали лише 23% [12]. Такий розподіл пояснюється тим, що саме професійні школи надавали можливість швидко отримати технічну спеціальність (через 3 роки навчання) і додатково оволодіти ремісничими навичками, що значно покращувало майбутнє працевлаштування дітей з селян.

Більшість сільської молоді Донбасу сповідували православ'я. Лише 1% сільських учнів в усіх закладах за походженням були з іудеїв і католиків.

Таким чином, починаючи з 70-х років XIX століття у Донбасі відбувався процес формування інтелігенції регіону, який був обумовлений соціально-політичними реформами (селянською, земською, освітньою та іншими). За цей час поступово змінювався склад інтелігенції. Створення мережі середніх і професійних закладів у регіоні сприяло активному формуванню інтелігенції з сільської молоді. Особливо інтенсивно формувалась з селян жіноча педагогічна і чоловіча технічна інтелігенція з середньою освітою.

На межі XIX – XX століть до людей розумової праці залучається велика кількість учорашніх селян і селянських дітей, які отримали свободу, а тепер ще і освіту. А пов'язані кровними зв'язками і справами з народом, ці новоявлені інженери, техніки, земські лікарі, вчителі об'єднуються загальним комплексом ідейних настанов, моральними цінностями, альтруїстичною працею тощо. Таким чином, у Донбасі ще відбувалося формування нового специфічного провінційної менталітету інтелігенції з селян.

Але за умов відсутності вищих навчальних закладів, недостатньої кількості урядових середніх, професійних училищ у регіоні, переважної більшості дорогих для здобуття освіти приватних шкіл, швидко формування інтелігенції з сільської молоді було обмежене. Незважаючи на це і завдяки особливим умовам Донбасу, інтелігенція з селян, отримавши лише середню освіту, почала відігравати величезну роль у економічному і культурному житті.

4. Ерман Л.К. *Интеллигенция в первой русской революции*. – М., 1966.
5. Лейкина-Свирская В.Р. *Интеллигенция в России во второй половине XIX века*. – М., 1971.
6. *Чему учил Ленин. Классы и революция // Народный учитель*. – 1925. – №3.
7. Шип Н.А. *Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк*. – К., 1991.
8. Татаринцов С.И. *Училища Бахмута // Музей в XXI столетие*. – Донецк, 1998.
9. Мармазова О.И. *Учительские кадры Донбасса в конце XIX – начале XX вв. // Новые страницы в истории Донбасса: Статьи*. – Донецк, 1995. – Кн.4.
10. *Сборник докладов и постановлений Мариупольского уездного земства по вопросам народного образования*. – Мариуполь, 1877.
11. *Список учебных заведений ведомства МНП (кроме начальных) по городам и селам. Составлен к 1 января 1915 года*. – Пг., 1915.
12. *Адрес-календарь учебного отдела Министерства Торговли и Промышленности и подведомственных ему учреждений на 1915 год*. – СПб., 1915.
13. *Екатеринославские епархиальные ведомости*. – Екатеринослав, 1916. – №1.
14. *Державний архів Донецької області (далі ДАДО)*. – Ф. 35. – Оп. 2. – Спр. 7.
15. *Сборник статистических сведений о состоянии среднего и низшего профессионального образования в России*. – СПб., 1910.
16. ДАДО. – Ф. 36. – Оп. 1. – Спр. 37.
17. ДАДО. – Ф. 35. – Оп. 2. – Спр. 13.
18. *Список служащих по Харьковскому учебному округу на 1913 – 1914 учебный год*. – Харьков, 1913.
19. *Отчёт о состоянии Мариупольской Александровской мужской гимназии за 1904 год*. – Мариуполь, 1905.
20. *Російський Державний Історичний архів*. – Ф. 565. – Оп. 8. – Спр. 30436.
21. *Отчёт о состоянии Мариупольской Мариинской женской гимназии за 1915 гражданский год*. – Мариуполь, 1916.
22. *Отчёт о состоянии Мариупольской Александровской мужской гимназии за 1893 гражданский год*. – Мариуполь, 1894.
23. *Отчёт о состоянии Мариупольской Мариинской женской гимназии за 1893 гражданский год*. – Мариуполь, 1894.

А.І. Темченко

МІФОЛОГІЧНА СИНОНІМІЯ: "ЩИРЕ СЕРЦЕ" / "ЧЕРВОНА КРОВ" (НА МАТЕРІАЛІ ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАМОВЛЯНЬ)

Останніми роками поживаються зацікавленість міфологією, зокрема маловивченими і недослідженими раніш проблемами. Перші спроби дослідження семантики людського тіла стосуються 1990-х рр. і знаменуються працями А.Сузнель, В.Сироткіна, О.Прігаріна, Г.Бондаренко, Т.Шевчук [1].

Мета статті – дослідити міфологічну синонімію "щире серце" / "червона кров". Об'єктом дослідження є лікувальні замовляння, предметом – міфологічні уявлення про людське тіло.

У міфології тіло людини сприймається як модель космосу, який складається з трьох основних частин.

Верх	Небо / сонце / місяць	Голова / очі / маківка
Середина	Земля	Серце
Низ	Підземний світ	Тілесний низ

1. Пругавин А.С. *Запросы народа и обязанности интеллигенции в области просвещения и воспитания*. – СПб., 1895.
2. Иванов-Разумник В.И. *История русской общественной мысли*. – Пг., 1918.
3. Милков П.Н. *Очерки по истории русской культуры*. – СПб., 1899. – Ч.2: *Церковь и школа (вера, творчество, образование)*.